

DANSK INSTITUT FOR INTERNATIONALE STUDIER

STRANDGADE 56 • 1401 København K

32 69 87 87 • diis@diis.dk • www.diis.dk

DIIS Brief 39

Ny antisemitisme i Europa?

Cecilie Felicia Stokholm Banke

Februar 2004

Cecilie Felicia Stokholm Banke, historiker, ph.d., forsker ved Dansk Institut for Internationale Studier, Afdelingen for Holocaust og Folkedrabsstudier

Ny antisemitisme i Europa?

"Monsteret er her igen!". Budskabet var ikke til at tage fejl af, da EU-kommissionens formand, Romano Prodi, havde sat de jødiske samfund stævne den 19. februar 2004 i Bruxelles for at afholde det ellers aflyste seminar om antisemitisme i Europa. Samtlige af seminarets knap 40 indlæg lagde ud med den samme konstatering. Efter 50 år med menneskerettigheder og løfter om "Aldrig mere" har de sidste tre år vist en markant stigning i antallet af antisemitiske overgreb. Et problem, som hverken de jødiske eller de europæiske ledere kan sidde overhørig. Såvel Prodi selv som den tyske udenrigsminister, Joschka Fischer, erkendte antisemitismens voksende omfang, og fra de jødiske samfund lød der stærke advarsler som den amerikanske bestyrelsesformand i World Jewish Congress, Israel Singer, der sammen med den italienske formand for European Jewish Congress, Cobi Bonatoff, appellerede til en fælles løsning.

Mange ting blev foreslået den februar dag, og mange ting er i spil i denne seneste diskussion om antisemitisme i Europa. Først og fremmest spørgsmålet om i hvor stor udstrækning konflikten i Mellemøsten spiller ind og påvirker forholdet mellem muslimer og jøder i Europa. Spørgsmålet blev aktuelt, da en meningsmåling foretaget i november sidste år for Europakommissionen blandt 7.500 personer fra de 15 EU-lande viste, at 59 procent af europæerne anså Israel for at være den største trussel mod verdensfreden. Resultatet førte til en diplomatisk krise mellem EU og Israel, hvor den israelske minister for diasporaen, Natan Sharansky udtalte, at EU ville gøre klogt i at stoppe den omsiggribende hjernevask og dæmonisering af Israel, hvis ikke Europa på ny skulle synke ned i fortidens mørke.

At påkalde sig det, som for Europa står som det største historiske traume i nyere tid, nemlig udryddelsen af 6 millioner jøder under Anden Verdenskrig, kan umiddelbart forekomme overreageret. Flere har da også taget afstand fra denne sammenstilling mellem 1930ernes og 1940ernes Europa og så nutidens, heriblandt den østrigske diskurs-analytiker, Ruth Wodak, der som ekspert i europæiske fremmeddiskurser har advaret mod at sammenligne vor tids problemer med fortidens. Det er ikke frugtbart i forhold til de problemer, vi står overfor i dag, siger hun. Og det gælder Prodi selv, der under mødet i Bruxelles meget kraftigt understregede, at Europa af i dag ikke er 1930ernes Europa, og at den aktuelle antisemitisme ikke er sammenlignelig med mellemkrigstidens. Den er for det første ikke politisk organiseret. For det andet har Europa netop bandlyst 1930ernes og 1940ernes antisemitisme og opbygget et helt apparat til at bekæmpe racisme og xenofobi. Som Prodi fremhævede, er det europæiske samarbejde baseret på den historiske

erfaring fra Anden Verdenskrig, hvor det for grundlæggerne var vigtigt at markere en distance til det Europa, der havde produceret fascisme, nazisme og antisemitisme (Prodi 2004).

Avraham Burg fra det israelske arbejderparti og medlem af Knesset talte på samme måde om, hvordan det nye Europa er fuldstændig anderledes fra det gamle. Europa gennemgår for tiden en meget smertefuld, selvkritisk proces og står samtidig overfor meget svære problemer, sagde han, og hentydede her til det transatlantiske forhold, til det, som han kaldte for "det blødende sår fra den tredje verden", og endelig til det faktum, at Europa for tiden er tvunget til at se sin egen historie i øjnene. Og det gælder bl.a. påny at erkende det antisemitiske 'monster'. Overfor dette besværede Europa så Burg samtidig et nyt Europa. Europa af det 21. århundrede, som han sagde. En enorm udfordring, Burg kun kunne misunde de europæiske ledere. Som Burg ligeledes sagde: "Jeg elsker vore dages europæiske politik, fordi den skaber en bedre historie end den, vi kender, og som vi har forladt. Men jeg er bekymret over den nye fjende. Jeg er her for at udfordre den nye forbryder, som er en skræmmende fusion af gammelt og nyt". Og derfor havde han også en meget vigtig besked til de europæiske jøder: "Bliv i Europa, for det er her den moralske kamp står".

Den britiske overrabbiner, Jonathan Sacks, er blandt dem, der argumenterer for en ny antisemitisme. Som Sacks skrev for to år siden bliver antisemitisk propaganda spredt over hele verden gennem internet, e-mail og satellit-tv, og det gør den nye antisemitisme til et globalt fænomen. (Sacks 2003). Hvor stor indflydelse denne spredning af antisemitisk information reelt har, vides endnu ikke, men der er grund til at fremsætte det, som Sacks kalder "an early warning". Jøder er i dag en hadet minoritet i den muslimske, arabiske verden. Fem år tidligere kunne Sacks' forgænger, Lord Lakobovits, ved Krystalnatceremonien i november 1998 sige, at for første gang i jødernes over 2000 årige historie var intet medlem af det jødiske samfund blevet forfulgt noget sted i verden det år. Så hvad er der sket på disse fem år? Eller som direktøren for Hanadiv Charitable Foundation, Antony Lerman skriver: "What's going on?" (Lerman 2003)

Svarene er mange, lige fra de konspiratoriske, der klandrer den såkaldt 'jødiske lobby' og Israels regering for selv at skabe et problem til egen fordel, til den helt saglige erkendelse fra flere ledende europæiske jøder, at her er et nyt problem, som ikke kun det jødiske samfund må tage sig af, men som også de europæiske politikere må forholde sig til. Og reagere imod. Blandt iagttagere, forskere og jødiske talsmænd er der bred enighed om, at den nye antisemitiske bølge begyndte med den anden intifada i september 2000. Angreb på jøder som hadefulde tilråb og overmaling af jødiske gravpladser stiger og falder generelt med status i den israelsk-palæstinensiske konflikt. 11.

september 2001 og den efterfølgende terrorkrig har dernæst også haft betydning for forholdet mellem muslimske grupper i Europa og jøder. Ikke mindst i Frankrig, der med Europas største jødiske befolkning på 600.000 og fem millioner muslimer er blandt de lande med flest antisemitiske tilfælde.

Det viser bl.a. den omdebatterede rapport fra Zentrum für Antisemitismusforschung i Berlin, *Manifestations of anti-Semitism in the European Union*, der sidste år blev holdt tilbage af det europæiske overvågningscenter i Wien, men som efter heftig kritik blev offentligt tilgængelig på nettet. Rapporten måtte efter sigende ikke offentliggøres, fordi den indeholder upopulære resultater om tegn på en ny form for antisemitisme blandt arabere og muslimer i Europa, men den officielle begrundelse var, at man ikke ville gå ud med den slags resultater fra Wien, før de var helt gennemarbejdede. Rapporten fra Berlin er del af en større rapport, som observatoriet i Wien første kvartal i 2004.

En svensk rapport foretaget af historikeren Michael Tossavainen fra Lund Universitet for Svenska Kommittén Mot Antisemitism, *Det förnekade hatet*, viser på samme måde antisemitisme og Holocaust-benægtelse blandt arabere og muslimer i Sverige, og beskriver blandt andet, hvordan elever med arabisk og muslimsk baggrund nægter at deltage i historieundervisning om Holocaust og i religionsundervisning om jødedom. Den svenske rapport er blevet kritiseret i den svenske offentlighed, ikke mindst fordi dens resultater hviler på et lille empirisk grundlag, men den har alt andet lige peget på en problematik, som indvandrerlandet Sverige ikke hidtil har villet tage stilling til, nemlig at indvandrere med arabisk og muslimsk baggrund angiveligt overfører fordomme om jøder fra Mellemosten til Sverige, og således importerer en konflikt, der i sin oprindelse er udenrigspolitisk, men som i Sverige bliver til et integrationsproblem med indflydelse på to minoritetsgruppers forhold til hinanden.

Den diplomatiske krise, som opstod mellem Sverige og Israel i januar dette år efter et kunstværk, som bød den israelske ambassadør Zvi Mazel så meget imod, at han ved åbningen vandaliserede det, gav anledning til mere opmærksomhed på den mellemøstlige konflikts betydning for de europæiske jøders situation og afstedkom i de svenske aviser flere indlæg som for eksempel forfatteren og journalisten, Göran Rosenberg, der efterfølgende i *Dagens Nyheter* den 23. januar vredt afviste ambassadørens reaktion og skældte den israelske regering ud for at misbruge truslen om antisemitismen på en måde, der efter hans mening udvandede begrebets betydning. Rosenberg har tidligere hævdet, at antisemitisme, jødehad, ikke kun er et jødisk problem og derfor heller ikke

en sag, som jøder skal spilde krudt på. At antisemitter fantaserer om jøder, betyder ikke, at jøder bør fantasere om ansemitter, skrev han for knap to år siden, da debatten om en ny antisemitisme begyndte at tage form (Rosenberg 2002). Når det sker nu, skrev han endvidere, og så åbenbart for at retfærdiggøre 'jødiske' politiske og militære aktioner, som ikke kan retfærdiggøres på anden måde, er det i allerhøjeste grad et jødisk problem. Og ydermere et problem, hvor det spiller en afgørende rolle, hvad jøder rent faktisk siger og gør.

Højre-politikeren, Gunnar Högmark, fra Moderaterne anklagede Historiska Museet, hvor værket var udstillet, for at trivialisere mord og glorificere selvmordsbombere Hanadi Jaradat, og to kristendemokratiske rigsdagsmedlemmer, Yvonne Andersson og Annelie Enochson, krævede udstillingen lukket, mens lederen af Moderaterne, Fredrik Reinfeldt, udtrykte forståelse for den israelske ambassadør og israelernes reaktion. Tager man i betragtning, at kunstværket indgik som en del af de kulturelle aktiviteter omkring Göran Perssons store internationale folkemordskonference i januar i Stockholm, og at der rundt om i den svenske hovedstad hang plakater med billedet af den palæstinensiske selvmordsbomber, forstår man godt den israelske protest, om end den kunne have været effektueret på en mere diplomatisk facon. "Kunstbråket" i Stockholm, som hændelsen hurtigt blev til, skal ses i sammenhæng med en meget pro-palæstinensisk svensk venstrefløj, der ikke står tilbage for at dæmonisere Israel. Som Dagens Nyheters mangeårige polske kulturskribent, Maciej Zaremba (2004), for nylig skrev, ser Israels undertrykkelse af palæstinenserne ud til at erodere den svenske venstrefløjs immunforsvar overfor antisemitismen. Hvad radikale pubertetsunge i uvidenhed kommer med af hadefulde ytringer om jøder bekymrer således Zaremba mindre end den manglende modreaktion fra den mere modne del af venstrefløjen. At ingen taler imod stereotypiseringen af jøder og de hadefulde tilråb. At de står uimodsagt.

Den tyske sociolog Ulrich Beck skrev for nylig, at konflikten i Mellemøsten skaber splid i vores opfattelse af menneskerettigheder (Beck 2003). For hvem skal vi holde med? Og hvordan skelne mellem en 'god' og en 'ond' krænkelse af menneskerettighederne? Mellem 'gode' palæstinensiske selvmordsbomber og 'ond' israelsk statsterror. Som Beck skrev: "Antisemitismens ansigt er ikke ukendt. Det nye er, at det netop er hensynet til menneskerettighederne og den kritik af Israel, som er bygget på menneskerettighederne, der truer forsvarsværket mod antisemitismen". Ifølge Beck kommer kritikken af Israel til at blive til kritik og fremmedgørelse af jøder. Langsomt bliver der sat lighedstegn mellem de tyske jøder og Israel. Netop derfor bliver løsningen af konflikten i Mellemøsten afgørende for forholdet mellem jøder og ikke-jøder, ikke kun i Tyskland. Jo længere

konflikten i Mellemøsten trækker ud, jo mere udskilles jøder fra de europæiske samfund.

Men at henlægge antisemitisme i Europa til konflikten i Mellemøsten er også en slags 'scapegoating'. En måde at fralægge sig ansvar for problemet på. For antisemitisme i Europa findes ikke kun blandt arabere og muslimer. I dag taler man om fire former for antisemitisme, den oprindeligt kristne, den røde på den radikale venstrefløj, den brune fra den yderste højrefløj og den grønne blandt arabere og muslimer. De europæiske jøder gør ret i at reagere mod antisemitisme, som oprindeligt er et europæisk fænomen, og som ikke kun skal løses via Mellemøsten. I hele efterkrigstiden har Europa haft svært ved at erkende dette moralske forfald, som begyndte med antisemitismen i 1890'erne og kulminerede i Holocaust under Anden Verdenskrig. Og derfor lever de europæiske samfund trods 60 år og trods den universelle menneskerettighedserklæring af 1948 stadig i skyggen af 1930'erne og 1940'ernes forbrydelser. Det viser ikke mindst den heftige diskussion om fortolkningen af disse år i de nationale historieskrivninger. For hvad skal vi mindes? Mindes vi forkert? Og vil vi slet ikke mindes? Når den tyske CDU-politiker, Martin Hohman, sidste år blev ekskluderet fra sit parti, fordi han fremkom med udtalelser om 'jødernes' historiske skyld, skal det ses som tegn på, hvor uforsonet ikke mindst Tyskland stadig er med hensyn til sin fortolkning af Holocaust og Anden Verdenskrig. Den samme kompleksitet gør sig også gældende i f.eks. Polen, der efter den amerikanske historiker, Jan Gross' bog, *Neighbours* fra 2001 fortalte om, hvordan 1.600 jødiske indbyggere i landsbyen Jedwabne på bestials vis blev myrdet under Anden Verdenskrig, ikke af de tyske nazister, men af deres polske naboer. Det rejste en voldsom debat om polakernes medskyld i Holocaust.

At Europas forhold til den traumatiske fortid fortsat er uforløst spiller også ind i forholdet til Israel. Som Göran Rosenberg beskriver i sin bog, *Det tabte land*, kom staten Israel op igennem 1950'erne til at blive en forløsning af Europas moralske skyld og dårlige samvittighed efter Holocaust. Det var den rolle, Israel fik i efterkrigstidens Europa. Og det var måden, hvorpå Europa kunne leve videre med sin moralske skyld: Nu har vi gjort det godt igen. Vi har placeret det gode dernede. Derfor skal Israel også opføre sig pænt. Israelerne skal være repræsentanter for det gode. Men når Israel så ikke opfører sig så godt, er der noget i den pagt, som ikke går op. Så falder forestillingen om Israel som det godes land, og så kan europæerne ikke længere unddrage sig deres skyld. Et opgør med antisemitismen i Europa må derfor ligeså meget handle om et opgør med den pagt, der blev indgået mellem Israel og Europa. Den kan ikke længere holde. Tiden har forandret sig. Det vil også gøre det lettere for Europa at kritisere den israelske regerings politik. At erkende sin historiske skyld.

En måde er at vende dette for Europa så dybe traume, at se det i øjnene og gøre Holocaust til en skabende kraft, til noget produktivt. Den ungarnske nobelpristager i litteratur, Imre Kertész, har skrevet om, hvordan traumet Holocaust indeholder en moralsk værdi, og at det er op til europæerne, hvorvidt Holocaust skal leve videre i Europa som neurose eller som kultur. Kertész blev som 15-årig deporteret til Auschwitz og derfra videre til dødslejren Buchenwald, som han overlevede og blev befriet fra i 1945. Hjemme i Ungarn blev han i 1949 igen underlagt et totalitært regime, hvilket ifølge ham selv måske blev hans redning. Han tog ikke livet af sig i skuffelse over det demokratiske samfund, sådan som digteren Paul Celan eller Primo Levi, men gik nærmest direkte fra den ene totalitarisme til den anden uden forventninger om en bedre verden end den, han havde oplevet i KZ-lejren. Hvad Kertész lærte i kommunismen var fortrængning. Således hævder Kertész, at de østeuropæiske lande under sovjettiden ikke er blevet konfronteret med den lærdom, der ligger i Holocaust. Tværtimod lærte det totalitære sprog i kommunismen mennesket at fortrænge sig selv til fordel for den nye rolle, man fik tildelt i det nye samfund. Mennesket blev i kommunismen spærret ude fra sit eget indre liv.

For Kertész gælder det da, at rejsen tilbage til Holocaust også er rejsen til friheden ikke som Holocaust-offer, men som et oplyst menneske, der har set direkte ind i Europas mørke hjerte og ikke længere gør sig nogle forestillinger om en bedre verden. Deri ligger friheden. En konstatering af, hvad den europæiske civilisation også rummer. I Auschwitz blev alt det tilintetgjort, som indtil da havde været de europæiske værdier. Næstekærlighed, humanisme, civilitet, respekt for den menneskelige værdighed. Broderskab. Af Holocaust er der derfor blevet en værdi, skriver Kertész, da den via umådelig smerte fører til umådelig viden, og således gemmer på umådelige moralske reserver (Kertész 2002 og 2003). I den forstand giver spørgsmålet om en ny antisemitisme i Europa anledning til at diskutere det fællesskab, der blev konsekvensen af Anden Verdenskrig og Europas erfaring med fascismen. Og hvilke værdier, dette fællesskab hviler på, hvilket Prodi da også lagde

op til under mødet i Bruxelles. Spørgsmålet om en ny antisemitisme åbner op for en fælleseuropæisk samtale om, hvad vi vil tolerere. Og ikke vil acceptere. Hvad en union baseret på forskellighed indebærer.

Litteratur:

Ulrick Beck: "Antisemitismen og de globaliserede følelser", *Politiken* den 6. december 2003

Antony Lerman: "Sense on anti-Semitism", i Paul Iganski and Barry Kosmin (eds.) *A New Antisemitism? Debating Judeophobia in 21st Century Britain*, JPR publication with Profile Books, Institute for Jewish Policy Research 2003, <http://www.axt.org.uk/essays2.htm>

Imre Kertész: *Die exilierte Sprache*, Suhrkamp 2003

Imre Kertész: "Det landsforviste sprog", *Politiken*, kronik den 9. og 10. december 2002

Manifestations of anti-Semitism in the European Union, Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität Berlin 2003

Romano Prodi 2004, "A Union of minorities", speech/04/85, Brussels

Göran Rosenberg: "Ambassadören och antisemitism", *Dagens Nyheter* 23. januar 2004

Göran Rosenberg: "Antisemitismens hot och motbilder", *Dagens Nyheter*, 8. oktober 2002

Göran Rosenberg, *Det forlorade landet*, Bonniers 2002 (1996), på dansk *Det tabte land*, 1998

Jonathan Sacks, "A New Antisemitism?", i Paul Iganski and Barry Kosmin (eds.) *A New Antisemitism? Debating Judeophobia in 21st Century Britain*

JPR publication with Profile Books, Institute for Jewish Policy Research 2003,

<http://www.axt.org.uk/essays2.htm>

Michael Tossavainen, *Det förnekade hatet*, Svenska Kommittén Mot Antisemitism, 2003

Maciej Zaremba, "Rumsrent judehat", *Dagens Nyheter*, 4. marts 2004